

ՊԵՏԱԳՐԱԲԵՆԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԴԻՐՔ ԵՒ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՀԱՆԴԷՊ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

(Շար. Սիոն, Սեպտ. 1950, էջ 273)

Հայերն իբրեւ անկախ եկեղեցի իրենց ներկայացուցին ունեցան Նիկիոյ Ա. տիեզե-
ջական ժողովին մէջ՝ յանձին Արիստակէսի,
անոր կանոններն ընդունեցան ինչ ինչ յա-
նձին։ Գրեթէ անորով։ Հայոց կախումը կամ աւելի
մտաւորական եւ քաղաքական է քան թէ
եկեղեցական ու կրօնական։ Ասորիներու
գրական ազդեցութեան հետ կը սկսի նաեւ
յուրաքանչեւ, սահմանազուխներու համե-
մատ։ Գրի գիւտէն առաջ եւ վերջը այդ ազ-
դեցութիւնն զգալի է զարգացած դասակար-
գին մէջ։ Ս. Ներսէս յոյն կրթութեամբ դաս-
տիարակուած էր, իր ընկերային ու կրօնա-
կան (վանական) բարեկարգութիւններուն
յարացոյցը յունական եղաւ։ Ս. Սահակ յու-
նարէնով մշակուած միտք մըն էր։ Ս. Գրոց
թարգմանութեան շնորհիւ մանաւանդ՝ մտքի
ազնուականութիւնը մեր մէջ յոյն կրթու-
թեան կը պարտի իր փթթումը։ Սահակ եւ
Մեսրոպ աշակերտներ կը դրկեն Յունաստան
թարգմանչաց դպրոցին արդիւնքը յոյն մշա-
րի հայացումն է, բնիկ տարրերու զարգաց-
մամբ։ Ժամանակի կարեւորագոյն գործերը
վերածուեցան հայերէնի, ոսկեղինիկ լե-
զուով։ Տարաշխարհ գացող աշակերտները
հետեւեցին բերին նաեւ ընտիր օրինակ մը Ս.
Գրքի եւ կանոնները Եփեսոսի ժողովին (431)
ուր մեզմէ ներկայացուցիչ վկար, ինչպէս
վկար Պոլսոյ ժողովին (381) մէջ (Մեծն Ներ-
սէս + 373)։ Այս իմացական կապն ալ սա-
կայն ստրուկ հետեւակութիւն մը չէր, այլ
օտար լաւագոյն գործերու ճառագայթումին
տակ բողոքած ազգային մատենագրութիւն
մը։ Քաղկեդոնի ժողովը ցոյց տուաւ որ Հա-
յուն անկախութեան զգացումը շատ զօրա-
ւոր է ազգային եւ կրօնական խնդիրներու
մէջ հաւասարապէս։ 451ին Հայերը արեւան

ճապաղիքներով կ'ապացուցէին թէ որքա՜ն
խորապէս ըմբռնած են քրիստոնէական
կրօնի ոգին, եւ թէ քաջութիւն ունէին
կեանքի տոյժով պաշտպանելու իրենց կրօն-
քը, փոխանակ աստուածաբանական աւե-
լորդ նրբութիւններու պատրուակին տակ
ազգային ատելութիւններն նուիրագործելու։
Արդարեւ Քաղկեդոնի ժողովը կրօնքի կեղ-
ծիքով վարագուրուած քաղաքական կռիւ
մը եւ Աթոռի գերազահութեան խնդիր մըն
էր, Հռովմի՝ Կ. Պոլսոյ եւ Աղեքսանդրիոյ
եկեղեցիներուն միջեւ։ Աղեքսանդրիա մին-
չեւ այդ թուականը առաջնորդի դեր կատա-
րած էր հաւատքի հարցերուն մէջ, Աղեք-
սանդրի՝ Աթանասի՝ Կիւրղի եւայլն հեղինա-
կութեան շնորհիւ։ Հռովմայ պապը Լեւոն
ամբարիշտ յոխորտանքով կ'ուզէր խլել այդ
առաջնութիւնը. Պոլսոյ պատրիարքը նոյն
յաւակնութիւնն ունէր, քաղաքական դիր-
քով։ Այս հիման վրայ յուզուեցան Եւտիք-
եան խնդիրները, որ քրիստոնեայ աշխար-
հը պառակտեցին։ Եւտիքէս կը դաւանէր թէ
Յիսուսի մէջ մարդկային բնութիւնը սուզ-
ուած է աստուածային բնութեան մէջ, ա-
սիկա հակառակ ծայրայեղութիւնն էր Նես-
տորի՝ որ մարդկայինն ու աստուածայինը
բոլորովին կ'անջատէր իրարմէ։ Քաղկեդոնի
ժողովը Եւտիքէսը նզովեց այնպիսի բացատ-
րութիւններով՝ որոնք Նեստորականութեան
կը հակէին։ Հայերը չընդունեցին երբեք այդ
նորամուտ բանածեւերը եւ մնացին երեք
ժողովներու հաւատոյ դաւանութեան վրայ՝
որ Կիւրղեան էր իսկապէս, նզովեցին թէ՛
Քաղկեդոնի ժողովը, թէ՛ Լեւոնի տոմարը,
եւ թէ՛ միանգամայն Եւտիքէսը. իրենց «հա-
ւատամքը» (credo) չէր փոխուած, ըստ
ուղղափառ դաւանութեան՝ կ'ընդունէին Յի-
սուսի մէջ Աստուած-Մարդը, «Աստուածա-

խառն մարմին», «անշփոթ միութիւն երկու ընտելեանց» «Մարդ կատարեալ եւ Աստուած կատարեալ», «երէկ եւ այսօր եւ յաւիտեան նոյն»։ Այս կերպով կը խուսափէին ամէն նորաբանութիւններէ հին ուղղափառութեան հաւատարիմ մնալով։ Խընդիրը այս էր աստուածաբանական տեսակետէն։ Բայց, ինչպէս ըսինք, քաղաքական նկատումները մեծագոյն ազդակն էին ժողովին։ Հայերն զգուշացան նաեւ այդ նորութիւններէն, վասնզի իրենց ազգային գոյութեան վտանգ կը սպառնար յոյն խորամանկ քաղաքագիտութիւնը։ Արդէն երկար ժամանակ Քաղկեդոնի ժողովը մեծ նշանակութիւն մը չի գտաւ մեր առջեւ. նախ՝ վասնզի Վարդանանց պատերազմին արդիւնքը թոյլ չէր ուրիշ բանի վրայ խորհելու, եւ երկրորդ՝ վասնզի նոյնիսկ Յոյները իրենք չէին ընդունիր զայն, եւ օրուան կայսեր քաղաքականութենէն կախում ունէր թեր կամ դէմ ընթացք մը։ Վերջապէս Զենոն հրատարակեց «Հենոտիկոնը» (462), պաշտօնական դատապարտութիւնը Քաղկեդոնականութեան. եւ Հայերը զրկաբաց ընդունեցին զայն։ Այս թուականէն վերջ Հայ Եկեղեցւոյ Պատմութիւնը անդուլ կռիւ մըն է յունական ոտնձգութեանց դէմ՝ որոնք միութիւն կ'առաջարկեն քաղաքական տագնապներու (crise) ժամանակ մանաւանդ քրիստոնէական մարդասիրութեամբ։ Յոյները կը խոստանան օժանդակել Հայերուն եթէ սակայն ասոնք քաղկեդոնականութիւն ընդունէին։ Հայ Եկեղեցին հաստատուն մնաց իր զուտ քրիստոնէական սկզբունքին եւ ուղղափառ Հայրերու դաւանութեան վրայ։ Բարգէն Կաթողիկոս Վաղարշապատու Ե. Ժողովով (495) առաջին անգամ նզովեց Քաղկեդոնի ժողովն ու Եւտիքականութիւնը, երկիրը քիչ մը խաղաղած տեսնելով։ Իր երկրորդ «Թուղթ ի Պարս առ ուղղափառս» նամակին մէջ ալ թէեւ անուն չի տար Քաղկեդոնի, բայց Հենոտիկոնի մասին կը գրէ. «Թուղթն Զենոնի բարեբանելոյ թագաւորին Հռովմայ» (Իիւր Թղթ. էջ 49. Հմմտ. Աբրահամու ճամակը առ Կիւրիոն ակոբ. էջ 177, 183)։ Ներսէս Բ. Աշտարակեցի այսքան հակառակորդ է եւ կը նզովէ (շրջ. 551ին) «... զԵւտիքէս ... եւ զՏոմարն Լեւոնի» (Գիրք Թղթ. 56. հմմտ. 221)։ Իրեն կը հետեւի նաեւ իր ձեռնասունը եւ Ա-

սորւոց եպիսկոպոսը Աբդիոս. «Հայք յայնմ ամի եւ յայնմ ժամանակի ի բաց կացին ի Յունաց հաղորդութենէ» (Ասողիկ, էջ 84, հմմտ. Սամ. Լիւն. էջ 73)։ Յովհաննէս Կթղկս. Գաբեղեան 571ին Պարսիկ ատրուշանի մը կործանումին հետեւանքով՝ Պոլիս փախաւ։ Իր եղբոր շնորհիւ պատսպարուեցաւ եւ մեռաւ հոն։ Այս պատահական մերձաւորութենէն եւ մանաւանդ իր ու Խոսրով Պարվէզի բարեկամութենէն օգուտ քաղելով, Մօրիկ կայսր միութիւն առաջարկեց Մովսէս կաթողիկոսի. պատասխանը բնականաբար ժխտական եղաւ։ Սակայն հակառակ Մովսէսի Յունաց այնքան համակիր ըլլալուն, իր օրով էր որ Վրացիք բաժնուեցան մենէ Կիւրիոնի առաջնորդութեամբ եւ յարեցան Քաղկեդոնականութեան։ Աբրահամ Աղբաթանեցի նոյնքան խիստ գտնուեցաւ Դ. Ժողովին հանդէպ, ջերմ պաշտպան հանդիսանալով հայրենի ուղղափառ դաւանութեան. իրմէ մնացած նամակները անձնուէր հովիւ մը եւ Քաղկեդոնի ժողովին հալածող մը կը պատկերացնեն զինքը (Իիւր Թղթ. է. 161-195)։ Կոմիտաս կաթողիկոս նոյնքան ուժգին կ'առջած է երեք ժողովներու հաւատքին. իր անունով հասած «Զրոյցք Կոմիտասայ Հայոց Հայրապետի եւ Պատրիարքին Կ. Պոլսոյ» զրուածքը (Իիւր Թղթ. էջ 481-97) որ սկիզբէն ալ պակասաւոր է, ո՛չ մէկ փաստ ունի իր վաւերականութիւնը երաշխաւորող, թէեւ ջատագովական մըն է Հայ. Եկեղեցւոյ։ Իր յաջորդին քաղաքականութիւնը շփոթ է եւ երկդիմի։ Եզր պարտաւորուեցաւ համակերպել Հերակլ Կայսեր որ կ'առաջարկէր ներկայ գտնուիլ յԱսորիս միութեան նպատակաւ գումարուելիք ժողովին. եւ կը սպառնար անհնազանդութեան պարագային հակաթոռ կաթողիկոս մը դնել յունական բաժնի մէջ։ Եզր վախնալով հերձուածի մը տեղի տալէ՝ ընդունեց կայսեր կողմէ իրեն ղրկուած «ձեռնարկ» մը ուր կը նզովէին ամէն հերետիկոսները, եւ Քաղկեդոնի ժողովը չէր յիշուած. յետոյ եզր շատ պարզեւներ ընդունեց կայսրէն (Յովհ. Պսմ. էջ 53, 56, 58, Սեբ. 159)։ Հայոց եւ Յունաց ազգային ատելութիւնը բորբոքեցաւ սակայն այս միջոցին. «Հայաստան գրոնուող յունական բանակները կը տրտնջէին դառնապէս որ Հայերն իրենցմէ՝ իրրեւ անհաւատներէ կը խորշին» (Հ. Դիլիգեր, Հմմտ.

Պսմ. Հայոց, էջ 53): 652ին, երբ Կոստանդին (Կոստանս) կայսր անձամբ Դուին եկաւ Ներսէս Շինող հաղորդուեցաւ յոյն քահանայէ մը. «անշուշտ երբ յունական հօգօր քանակ մը ներկայ էր, ուրիշ կերպ անկարելի էր», կը գրէ Դիցէր: Ներսէս յետոյ հարկադրուեցաւ Տայք փախչիլ (Սեբեոս 185-211): Եղիա Արծկեցի (703-18) նշանաւոր է մանաւանդ Աղուանից Ներսէս Բակուր կաթողիկոսի հանդէպ ցոյց տուած խիստ ընթացքովը. վասնզի սա համակիր կը թուէր քաղկեդոնականութեան (Յովն. Պսմ. 70-71) Յովհաննէս Օծնեցի իմաստասէր՝ շատ աւելի զօրաւոր անհատականութիւն մը եւ կորովի պաշտպան հանդիսացաւ իր եկեղեցւոյն՝ քան իր մէկ քանի նախորդները, որոնց նուազ վճռական ընթացքին մէջ մեծ դեր ունի քաղաքական աննպաստ վիճակը երկրին: Իր անունով հասած «Սակս ժողովոց որ ի Հայք» թուղթին մէջ (Դիւրբ րղր. 220-33) կը կարդանք. «հրամայեցաք ժողով լինիլ ի քալումն եւ ի խլումն չար աղանդոյ Բաղկեդոնի... որ զերրորդութիւնն դաւանեալ չորրորդութիւն խոստովանին՝ ըստ անիմալին Տոմարին Լեւոնի» (էջ 223 եւ 226): «Սակս ժողովոց»ի վաւերականութիւնը որչափ ալ ժխտուի՝ Օծնեցւոյն խիստ տրամադրութիւնները շատ յայտնի են արդէն յունականութեան նկատմամբ: Բայց բուն եկեղեցական յարաբերութեան հարցը իր յաջորդին՝ Դաւիթի օրով (729-41) յաջողեցաւ: Ստեփանոս Սիւնեցի՝ վիճաքանութեան մը հետեւանքով Սմբատ Բագրատունիի հետ՝ որ էր «Ասպետ Հայոց» (Տես Սս. Օրբէլեան Ա. 177) ծպտեալ Յունաստան գնաց արտաքին (profane) եւ աստուածաբանական ուսմանց հրմտանալու համար: Անոր՝ Պոլիս անցուցած կեանքը եւ Լեւոն կայսեր հետ ունեցած խօսակցութիւնները ծանօթ են արդէն Օրբէլեանի պատմութեամբ (Ա. 174-87): Զինքը նշանաւոր հանդիսացնողը սակայն այն նամակն է զոր Գերմանոս պատրիարք (740) իր հետ զրկեց Հայաստան, միութեան փորձ մը ընելու համար: Գերմանոսի այս հռչակաւոր թղթին որ կը սկսի «Քրիստոս է խաղաղութիւն մեր» խօսքով (Դիւրբ րղր. 358-72) պատասխանեց նոյն ինքն Ստեփանոս Սիւնեցի, Դաւիթ կաթողիկոսի յանձնարարութեամբ: Հայոց պատասխանը (Անդ էջ 373-95) շատ գեղեցիկ յայտարարութիւն

մըն է Հայ եկեղեցւոյ դաւանութեան՝ հիմնուելով Աթանասի եւ Կիւրղի բացատրութեանց վրայ, եւ շատ սուր հեգնութիւններով համեմտած. վարդապետական մասէն յետոյ կը յարեն. «վասն որոյ երկնչիմք օտարածայն եւ պէս պէս ուսմանցդ ձերոց հաղորդել» (էջ 394): Նամակին վերջին մասը քիչ մը նախատալից է եւ ոմանք վերջամուտ հատուած մը կ'ուզեն նկատել զայն. Վանական վարդապետ կը գրէ (+ 1251) ... «Ստեփանոս ինքն գրեաց զպատասխանին, բայց մինչեւ յայն տեղին թէ [Սերմանողը այսոցիկ ի հանդերձեալն ունին զպտուղն] (Դիւրբ Թղրոց, էջ 391, տող 4-5), իսկ զայն որ նախատինք է՝ այլք են գրեալ» (Տես՝ Ա. Զաբէ. Պսմ. Հայ. Դպրութեան. Ա. էջ 475): Գերմանոսի փորձը ապարդիւն մնաց բացարձակապէս: Աւելի քան հարիւր տարուան ժամանակամիջոց մը հայ պատմութիւնն իր ամենէն տխուր շրջաններէն մին կը փակէ: Արաքական անխուր խժդժութիւնները երկիրը աւերակ դարձուցին: Այդ միջոցին Լուսաւորչայ Աթոռը բարձրացող տասը կաթողիկոսները ո՛չ մէկ նշանակելի դեր կրցան կատարել, հազիւ կարենալով ինքզինքնին եւ եկեղեցին պաշտպանել այլազգաներու դէմ: Արդէն յոյն եկեղեցին ալ վերջովուած էր ներքին պառակտումներով: Պատկերամարտութիւնը ծանր տագնապներ պատճառեց Յունաց Լեւոն Գ. Իսաւրացի կայսեր նախածնունդութեամբ, որ յաջորդած էր Կոստանդին Կոփոնիմոսի եւ բոլորովին հակառակ քաղաքականութիւն մը բռնած: Երկար ժամանակ քրիստոնեայ աշխարհը յուզուեցաւ այդ հարցով: Կայսրութեան ո՛չ նուազ հոգ եւ անձկութիւն կ'առթէին սարակինոսներու արշաւանքները, որոնց միջոցին Հայերն ալ օգնեցին Լեւոն Գ. ի (774-88) եւ զիրքերնին վտանգեցին՝ Յունաց եւ Արաքաց թշնամութիւնը միանգամայն զրքզրուելով: Այս իրողութիւնները նկատի առնելով՝ դիւրաւ պիտի բացատրուի միութեանական փորձերուն դադարը, որ սակայն առժամեայ եղաւ:

ՇԱԽԱՐՇ ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ
(Նանասակ)

(Շարունակելի՝ 2)